

**הגורמים הדרושים לקידום
מצויינות לימודית בפריפריה
החברתית**

הגורמים הדרושים לקידום מצוינות לימודית בפריפריה החברתית¹

מסמך זה מסכם את עיקרי התובנות שעלו ממחקר איכותני בנושא מיפוי הגורמים הדרושים לקידום מצוינות לימודית בפריפריה החברתית והחברתית-גאוגרפית. מטרת המחקר לבחון את התנאים הדרושים לשם העלאת שיעור התלמידים הבוחרים, מתמידים ומצליחים בבחינת הבגרות במתמטיקה ופיזיקה ברמת 5 יחידות לימוד מהפריפריה החברתית. התובנות מבוססות על 30 ראיונות עם אנשי חינוך מ-8 בתי ספר (מנהלי בתי ספר, יועצים, רכזים, מורים למתמטיקה ופיזיקה), שישה בתי ספר מהפריפריה החברתית (מדד טיפוח 5-7) ושני בתי ספר חזקים ממרכז הארץ (מדד טיפוח 1) וכן אנשי משרד החינוך.

עיקרי הממצאים

1. תפיסת 'המצוינות'

מרבית המרואיינים הציגו תפיסה קוהרנטית של המושג "מצוינות לימודית", המתייחס למיצוי הפוטנציאל הגלום בתלמיד במסגרת לימודית. אלו שרואים במתמטיקה ומדעים מנוע מרכזי לעידוד המצוינות בבית הספר תלו זאת בשיקולים פרקטיים הקשורים ל"פתיחת דלתות" בעתיד - בצה"ל ובאקדמיה.

רכזים ומורים למתמטיקה סבורים כי קיים קשר בין הצטיינות בלימודי מתמטיקה ומדעים לבין היבטים נוספים המשקפים מצוינות. מדובר בתלמידים בעלי מוטיבציה לימודית גבוהה, המציבים לעצמם מטרות שאפתניות ומתמידים בלמידה. לתפיסתם של המורים המלמדים בבתי הספר בפריפריה, תכונות אלו יסייעו לתלמידים להתגבר על המגבלות של נסיבות חייהם ולהצליח גם בעתיד.

יחד עם זאת, עלו דילמות והסתייגויות, בעיקר מצד מנהלים ויועצי בית הספר. כך, מול האמונה שכל תלמיד בעל מוטיבציה והתמדה יוכל להצליח במתמטיקה ומדעים ניצבה תפיסה עמוקה שהלכה למעשה לא כל התלמידים בעלי יכולות מתאימות לכך, אלא פלח קטן מאוד.

מול הטענה שמתמטיקה ומדעים הם מפתח, כמעט בלעדי, למצוינות והצלחה עתידית, עלתה התהייה מהן ההשלכות של גישה זו על התלמידים שלא מסוגלים להצליח במקצועות אלה.

מול התפיסה שמהות המצוינות היא מיצוי הפוטנציאל של כל תלמיד בכל תחום שיבחר, עומדת התפיסה שהדרך המרכזית להצלחה הינה דרך לימודי מתמטיקה ומדעים.

¹ מבוסס על המחקר [מאפייני למידה והוראה התומכים במצוינות לימודית בפריפריה חברתית וגיאוגרפית](#), מאת ענת להט ורונה רפאלי הירש, המכון לחינוך דמוקרטי, אפריל 2018

"אני מניח שבהיבט מסוים אנחנו מעבירים מסר כפול לתלמידים. זה לא באמת נכון שהם יכולים ללמוד כל דבר שהם אוהבים ורוצים, כי אין להם אפשרות לבחור כל מקצוע שהם רוצים פה בביה"ס.. גם שאלת היכולת בסימן שאלה".

בנוסף, ציינו כי בפריפריה חסרים מורים מתאימים ומוכשרים להוראת מקצועות אלה. "במרכז האוכלוסייה גדולה יותר, בוחרים מתוך פוטנציאל גדול יותר את המועמדים המתאימים. הבחירה אצלנו היא לא בין מורים טובים אלא מתוך מה שיש".

בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים אינם מספקים בסיס רגשי, ידע ומיומנויות הולמים לתלמידים. כתוצאה מכך, נוצרים פערים משמעותיים שקשה מאוד לגשר עליהם בתיכון.

2. כיתת חמש היחידות

התלמידים בכיתות 5 יח"ל מגיעים מבתיים חזקים יחסית (הורים משכילים יותר, מעורבים יותר, דוחפים את ילדיהם להצלחה ומקנים להם ערכים והרגלים דומים לשלהם). אולם, ישנם תלמידים שבית הספר מצליח לאתר ולשמר במגמות המצוינות על אף הרקע המורכב שלהם. רבים ציינו שבפריפריה יכולות התלמידים הנוחשים כמצטיינים, נמוכות ביחס למצטיינים בבתי ספר חזקים במרכז.

3. תפקיד בית הספר

הנחת היסוד היא שלצד אמונה בחשיבות לימודי המתמטיקה והמדעים כמובילי מצוינות, הצלחה במקצועות אלו דורשת הפניית משאבים פדגוגיים ורגשיים רבים לצורך תמיכה בתלמידים וקידום. הנחה זו רלוונטית לכל מקום, אולם המורכבות גדלה בפריפריה.

"ביה"ס שלנו לא כל אחד יכול לעבוד. אנחנו עוזרים לתלמידים הרבה מעבר להוראה עצמה, אנחנו מתפקדים פה כיועצים, מתמודדים עם קשיים רגשיים, התנהגותיים... בחיי שאנחנו צריכים גם תמיכה בעצמנו"

הממצא הבולט ביותר היה שבפריפריה, בשונה מהמרכז, האחריות על הצלחת התלמידים מוטלת על בית הספר (לעתים אחריות בלעדית), ופחות על ההורים. הפערים מקצינים ככל שרמת הטיפוח של בית הספר עולה.

"אני רוצה שהילדים שלי יקבלו הזדמנות שווה ואמיתית להתמודד מול כל בוגר אחר... בפריפריה המחויבות להענקת שוויון הזדמנויות אמיתי הוא הדבר הכי חשוב, אנחנו כמעט לבד במערכה ועובדים נגד כל הסיכויים"

4. היבטים פדגוגיים

כתוצאה מהקושי הכלכלי של משפחותיהם, התלמידים אינם פנויים ללמידה ונדרשים לא אחת לסייע בפרנסת המשפחות. הם נוטים לאחר, להיעדר משיעורים, לא מתעניינים ולא מעורבים בנעשה בשיעורים, ועל אחת כמה וכמה מעבר לשעות בית הספר הם אינם לומדים ומתרגלים. "הם לא פנויים ללמידה. יש פה ילדים שיכולים לעשות כ"כ הרבה דברים, הם היו מצליחים, אבל הם לא יכולים כי בסוף צריך לשלם שכר דירה".

ההורים עסוקים בהישרדות יומיומית ואינם פנויים למעורבות במתרחש בבית הספר, פעמים רבות אינם מאמינים ביכולת שלהם או של ילדיהם לצאת ממעגל העוני. זאת בניגוד למעורבות הרבה של ההורים בבתי הספר החזקים במרכז, אשר מחייבת את התלמידים ואת בתי הספר לעמוד בסטנדרטים גבוהים.

"לא מעט מהאוכלוסייה שלנו הם אנשים טובים שיוצאים מוקדם בבוקר לעבוד ומרוויחים שכר מינימום במשק. המאבק הוא על להתקיים. היכולת של הרוב לצאת מהמעגל לא גדולה"
"בפריפריה כביכול יש את אותם הסטנדרטים כמו בתל אביב אבל בפועל לא מיישמים את זה באופן מקצועי... הסיבה היא שאין ביקורת של הרשות, של המדינה. אין פיקוח של המשרד בשום מקום אבל במרכז ההורים על המשמר"

מלבד זאת, עלה הקושי לממן שיעורים פרטיים. בניגוד למורי מתמטיקה בבתי הספר החזקים אשר ציינו כי תלמידיהם מסתייעים רבות במורים פרטיים כדי לשמור על הרמה הנדרשת.

מרבית המרואיינים ציינו כי מורי המגמה והרכז הם גורמי המפתח להצלחה או לכישלון התלמידים. אולם העלו את הקושי לגייס ולשמר מורים בעלי הכשרה וכישורים פדגוגיים וחינוכיים מתאימים להוראת מתמטיקה ופיזיקה ברמת 5 יחידות.

"לפריפריה צריך למשוך מורים חזקים, לא כל אחד רואה את זה כשליחות... נדרש מורה טוב שיוכל להרים את בית הספר, שיסכים להגיע ולא יברח וגם שישאר ב-5 יחידות לימוד... הכל מתחיל ונגמר במורה. אם רוצים קבוצה טובה של 5 יחידות לימוד חייבים להביא גם מורה טוב, איך גורמים לו שלא יעזוב את בית הספר? תגמול, תגמול, תגמול"

בפריפריה הקושי גדול יותר, כיוון שהמורים נדרשים להשקעה מקצועית ורגשית רבה יותר. כמו כן, בפריפריה החברתית-גאוגרפית היצע המורים נמוך יותר עקב גודל האוכלוסייה והמרחק. הבחירה ללמד בפריפריה מונעת לרוב מאידיאולוגיה, שאינה מספיקה בכדי לשמר את המורים לאורך זמן.

"יש לי קושי מאוד גדול עם כח הוראה מול המשרד - למשל, לא מאשרים להגדיל היקפי משרה והמורים עובדים בהמון מקומות... צריך לתמרץ. אני משלמת למורה לפיזיקה שעות נוספות רבות כדי שישתלם לו להיות פה. אחרת כח הוראה לא מגיע לפה".

בפריפריה ישנן פחות סדירויות בית ספריות התומכות בקידום מגמות אלה: היעדר שעות קבועות לצורך פיתוח מקצועי וישיבות צוות. מחסור בציווד, מעבדות מחשבים, אינטרנט וכו'. בנוסף, ציינו את ריבוי תכניות ופרויקטים שאינם מותאמים לצרכים של התלמידים ובית הספר.

5. היבטים רגשיים

רבים ייחסו את הפערים לתפיסת העולם, לסדרי העדיפויות המקובלים וכן לחוסר התמיכה הרגשית והיעדר עידוד מצד ההורים. היו שאמרו כי בפריפריה המיקוד הוא ב"כאן ועכשיו", הישרדות יומיומית, ופחות בשאיפות ומטרות שאפתניות לעתיד.

"הכי חשוב לעבוד בפריפריה על איך מוציאים את התלמידים תודעתית מהמעגל שהם גדלו; הם גדלים במשפחות שמדברות את היום ולא את מחר, ואז אתה מדבר איתו על למידה היום כדי שבעוד 10 שנים יגיע לאינטל, זה פשוט לא משכנע".

"אני לא מסכים שזה עניין של כסף, זה עניין של הפוקוס של ההורים. זו הטעות ביחס לפריפריה, לפעמים מוותרים על הלימודים כי צריך לעבוד, אבל מה שחשוב זה הלימודים ואסור לוותר על זה".

תפיסה זו מחלחלת גם לתלמידים. הם אינם נחשפים למודלים לחיקוי ולסיפורי הצלחה, אינם מודעים לחשיבות הלמידה בכלל ומתמטיקה ומדעים בפרט לחייהם ואינם מאמינים ביכולותיהם להגיע להישגים גבוהים ולהצטיין.

"תמונת העתיד שונה מאוד במרכז - מטרות צנועות מאוד, קלות להשגה".

התלמידים לא לוקחים אחריות על הלמידה ונוטים לוותר כאשר נתקלים בקושי או בחוסר הצלחה. ההורים חשים פחיתות ערך, הן ביחס לעצמם והן ביחס לילדיהם, ואינם מאמינים ביכולתם להצליח במקצועות אלה.

חלק מהמנהלים ומהרכזים הוסיפו כי תחושות אלה קיימות גם באנשי הצוות בבתי הספר בפריפריה החווים את עצמם, את בית הספר ואת התלמידים כבעלי מסוגלות נמוכה ביחס לבתי הספר במרכז.

"כמו שהתלמיד לא מאמין בעצמו, גם ההורים לא מאמינים בו וכו"ל המורים. זו מערכת שיש בה חוסר אמון בעצמנו. לתלמידים יש הרבה תלות ומיקוד שליטה חיצונית".

6. מה צריך לעשות?

כיתות חמש היחידות כיום הטרוגניות יותר מתמיד מבחינת מוטיבציה, ידע ומיומנויות. לפיכך, נדרשת מהמורים השקעה ורמה מקצועית גבוהה יותר. לכן, המורים ממליצים על גיבוש של קבוצות תמיכה ולמידת עמיתים אזוריות, בדגש על פרקטיקות הוראה מעוררות סקרנות והנעה ללמידה, תמיכה רגשית ויצירת קשר אישי.

"מעבר לידע המתמטי נדרשת הכשרה בפסיכופדגוגיה, שידעו לפצח היכן כל תלמיד תקוע ואיך עובדים עם נפשו של ילד, כדי שיבין שהוא מסוגל. בחלקים האלה יש לנו בעיה קשה מאוד. אם המורה יהיה במקום שיש לו כלים ומיומנות לדעת איפה כל ילד תקוע ואיך מקדמים אותו מהמקום שלו אנחנו נפרוץ את תקרת הזכוכית".

ברמת בית ספר, ההמלצה היא למצב את התחום במקום מרכזי בסדרי העדיפויות של בית הספר, יצירת סדירות ארגונית תומכות ושימוש בנתונים לצורך הטמעת החזון וקידום המצוינות. מיקוד תשומת הלב של מנהל בית הספר, מחויבות ומתן חופש פעולה לצוות המקצועי ולרכז, יצירת שפה בית ספרית, סנכרון וחזון משותף לכל אנשי הצוות, תמיכה הדדית ולמידת עמיתים הינן קריטיות להצלחה.

המרואיניים הצביעו על חשיבותו של רכז מקצוע חזק, מחויב ומקצועי אשר נלחם על כיתת 5 היחידות ועל המשך מיצובה בסדר עדיפויות גבוה. הרכז הופך למודל לחיקוי, השראה ודחיפה של המורים והתלמידים.

ניתן דגש למעטפת תמיכה בתלמיד, הכוללת את המחנך, היועצת, המנהל ובמידת האפשר גיורם הורים לתהליך, חשיפה לסיפורי הצלחה, שיעורי העצמה וסדנאות להתמודדות עם לחץ.

ברמה המקומית, המורים המליצו על סדנאות הורים ורתימתם לתהליך החינוכי ובניית תחושת מסוגלות ותמונת עתיד חיובית יותר, על יצירת רצף עירוני של מענים עבור תלמידים (מרכזי לימוד והעשרה, שיעורים פרטיים מסובסדים ועוד) ועל השקעה, מכוונות ומחויבות של הרשות המקומית לקידום המצוינות במתמטיקה ומדעים. דרך אמירות ציבוריות, תהליכים שמקדמים בקהילה, מעקב, מיפוי ובקרה.

בנוגע למשרד החינוך וגורמים ממשלתיים נוספים, המורים הצביעו עליהם כגורמים משמעותיים, הן ליצירת מודעות ושיח על מצוינות, והן לקידום תמריצים הניתנים לתלמידי 5 יחידות בקבלה לתפקידים בצה"ל ולאקדמיה.

"קודם כל מודעות לנושא, זה ברמת המדינה, שרוצה להכפיל ולהגדיל את כמות התלמידים ב-5 יחידות. ברור שזה משפיע על תלמידים ומורים"

"זה צריך להיות חזון לאומי שמחלחל מלמעלה, ברגע שזה מוגדר כיעד לאומי כל המערכת עומדת מול זה".